

УДК 159.923.2:616-07

© В. І. Владимірова, Н. А. Моргун, 2023

orcid.org/0000-0002-4810-4533

orcid.org/0000-0002-4651-7406

<https://doi.org/10.33989/2226-4078.2023.1.274736>

ВЛАДИМИРОВА Валентина Іванівна

старший викладач закладу вищої освіти кафедри українознавства та гуманітарної підготовки, Полтавський державний медичний університет

МОРГУН Наталія Анатоліївна

кандидат медичних наук, асистент закладу вищої освіти кафедри дитячої терапевтичної стоматології, Полтавський державний медичний університет

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМПАТІЙНИХ ЗДІБНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ МЕДИКІВ У СТРУКТУРІ ЇХ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Стаття містить виклад результатів теоретичного аналізу та емпіричного дослідження емпатійних здібностей майбутніх медиків у структурі їх професійної компетентності.

Проведено узагальнений теоретичний аналіз ролі емпатії в системі формування професійних компетентностей майбутніх лікарів. Представлено важливу роль спроможності до емоційного відгуку та емоційного включення у стосунках із пацієнтом для ефективності організації терапевтичного процесу.

Описано засади проведеного емпіричного дослідження та інтерпретовано його результати – тенденції вираження схильності майбутніх лікарів до емоційного відгуку та каналів емпатії. За підсумками емпіричного дослідження виявлено тенденцію майбутніх лікарів до підвищеної схильності до проявів емоційного відгуку і емпатії. Зафіксовано їх орієнтацію на прояви раціонального каналу емпатії та здатності до ідентифікації з партнером по взаємодії, установки, яка сприяє проявам емпатії. Аналізовано роль емпатійних здібностей у сукупності професійних компетентностей майбутніх лікарів.

Ключові слова: *майбутні медики, емпатія, професійна компетентність майбутніх медиків, емпатійні здібності та схильність до емоційного відгуку майбутнього медика, канали емпатії майбутніх медиків.*

Постановка проблеми. В умовах сучасної освіти мало уваги науковців звертається на здатність співпереживати та виявляти емпатію до оточуючих людей. І особливо, ці здібності необхідно розвивати в людини, яка свідомо пов'язала свою діяльність з медициною, що автоматично передбачає роботу з людьми, які будуть об'єктом професійної діяльності та надання допомоги. Говорячи про захворювання, роблячи медичний висновок неупереджено та імперсоніфіковано, виявляючи зовнішню незворушність, фахівцю-медику не забувати про почуття та переживання іншої людини. У цьому випадку емпатія виступатиме як професійно значуща властивість особистості, будучи однією з умов успішної трудової діяльності. Адже бувають випадки, коли захворювання мають психосоматичну природу, і тоді величезної праці варто зрозуміти причину хвороби, людини в цілому, так щоб обом сторонам при цьому було комфортно, і зрештою сприяло б більш плідній взаємодії і як наслідок – одужанню пацієнта.

У зв'язку з цим сучасні програми професійної підготовки та виховної роботи з молоддю мають також орієнтуватися на розвиток особистісного співчуття, співпереживання та співдіяння іншим людям, внаслідок чого розвиток емпатії відбуватиметься не стихійно, а цілеспрямовано. У психолого-педагогічній практиці наголошується потреба розвитку науково обґрунтованих програм розвитку емпатії, де розглядалася б не лише її емоційна чи пізнавальна, а й діяльнісна сторона, що реалізується у вигляді різних видів допомоги та активної підтримки людини. Найбільш продуктивно дієвий характер емпатії буде виявляється в ситуаціях гуманістичної взаємодії викладача та здобувача вищої освіти в умовах спільної навчально-виховної діяльності.

Мета статті – проаналізувати результати емпіричного дослідження показників емпатії у майбутніх лікарів як показника їх професійної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових дослідженнях поняття «емпатія» розглядається з різних точок зору і передбачає відмінне її трактування. Узагальнюючи думки науковців (Данилова, Колісник, Стародуб, 2019; Hegazi, Wilson, 2013), за основу приймається таке визначення: емпатія – це проникнення у переживання іншої людини чи групи людей,

усвідомлення та розуміння специфічних особливостей його (їх) емоційного стану. При цьому здатність до емпатії є необхідною умовою для розвитку проникливості (Bertram, 2016). Ця якість потрібна практично всім фахівцям соціономічних професій – педагогам, психологам, лікарям, тощо (Sulzer, Feinstein, Wendland, 2016).

Ряд авторів визнає високий рівень емпатії ключовим критерієм успішної комунікації у моделях «лікар–пацієнт», «лікар–родич пацієнта» та «лікар–лікар» (Шевченко, Владимірова, 2020; Brown, Slater, Lofters, 2019; Weilenmann, 2018). Емпатія впливає безпосередньо на якість медичної допомоги і, отже, може вважатися однією з професійних компетенцій (Brown, Slater, Lofters, 2019).

Значна кількість професійних якостей фахівця закладається вже на вишівському етапі підготовки спеціаліста. Згідно з Асоціацією американської медичної школи (Association of American Medical Colleges), розвиток емпатійних здібностей – один із пріоритетів вищої медичної освіти та професійної підготовки. Навички спілкування з пацієнтом та його родичами, ефективність яких безпосередньо залежить від рівня емпатії лікаря, внесені до обов'язкових компетенцій лікаря, є компонентом його фахової компетентності (Sulzer, Feinstein, Wendland, 2016).

Результати вивчення емпатії у студентів-медиків за даними різних авторів є досить неоднозначними, що обумовлено не тільки статевими, віковими, але і міжкультурними особливостями респондентів, навчальною структурою програми, наявністю/відсутністю тренінгів з навичок клінічної комунікації у навчальному плані вишу, а також діагностичними можливостями застосовуваних методик. Як правило, у студентів-медиків молодших курсів визначається спочатку низький рівень емпатії та емоційного відгуку (Tariq, Tauyab, Jaffery, 2018). У рамках епігенетичної концепції Е. Еріксона вони знаходяться на стадії «ранньої дорослості» або «молодості», коли в результаті успішного вирішення психосоціальної кризи формуються такі якості особистості дорослої людини, як душевна теплота, розуміння, довіра, а базовими «сильними» якостями особистості повинні стати близькість та любов. Таким чином, оцінка рівня емпатичних

здібностей у цій віковій групі є найбільш актуальною та доцільною.

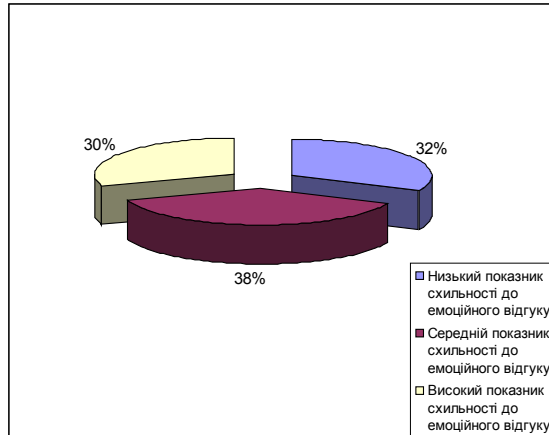
Найбільш високі показники емпатії визначаються у жінок та студентів, що планують займатися практичною медициною (насамперед сімейною медициною, педіатрією, психіатрією).

У своїх дослідженнях зарубіжні дослідники показали, що рівень емпатії здобувачів вищої освіти за час навчання у медичному виші знижується (Brown, Slater, Lofters, 2019). Наприклад, М. Хадемальхосейні та співавтори у якості однієї з основних причин такої тенденції розглядають характерне для більшості медичних вишів виділення доклінічного (фундаментального) та клінічного блоків навчання, коли студент старших курсів різко «занурюється» у проблеми хворого, отримує досвід спілкування з важкими пацієнтами і відчуває тягар відповідальності за стан їхнього здоров'я на тлі невпевненості у власних знаннях, гіпоскілії, стресі від іспитів та дефіциті часу підготовки до них, побоювання конкуренції після отримання диплому, тощо (Khademalhosseini, Khademalhosseini, Mahmoodian, 2014). У той же час є дані, які підтверджують, що більш раннє спілкування студентів-медиків із пацієнтами у процесі навчання у медичному виші, починаючи з молодших курсів, призводить до збільшення рівня емпатії, а також сприяє формуванню комунікативних та клінічних навичок майбутніх лікарів. Крім того, на рівень емпатії студентів-медиків впливає саме освітнє середовище вишу та робота викладачів. До основних факторів, що впливають на рівень емпатії, відносяться стать, вік, соціальний статус (Tariq, Tauyab, Jaffery, 2018). Тож, формування емпатії у майбутніх лікарів різного профілю є важливим компонентом їх професійного становлення. Тож, зважаючи на виражену важливість здатності до розуміння іншої людини, необхідність «проникнення» лікаря до емоційного стану пацієнта під час комплексу лікувальних заходів з метою забезпечення максимального терапевтичного ефекту, нами проведено емпіричне дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нами проведено емпіричне дослідження показників емпатії як компоненту професійної компетентності майбутніх медиків. Для збору емпіричних даних використано методики «Шкала емоційного відгуку» (за А. Меграбіаном, Н. Епштейном) та

методика діагностики рівня емпатійних здібностей (за В. В. Бойком). У дослідженні взяли участь 130 здобувачів вищої освіти Полтавського державного медичного університету.

На рис. 1 представлено загальний показник спроможності майбутніх медиків до проявів емоційного відгуку.

Рис. 1. Показники схильності до емоційного відгуку здобувачів вищої освіти

Як можемо спостерігати з рис. 1, здобувачі вищої медичної освіти характеризуються, переважно, середнім рівнем сформованості схильності до емоційного відгуку (38%). Вони, здебільшого, спроможні до емоційного відреагування на вчинки, дії та емоції іншої людини, проте і достатньо обмежують свої емоційні прояви, спроможні до саморегуляції. Високий показник схильності до емоційного відгуку характерний для 30% представників вибірки майбутніх медиків. Вони мають виражену схильність до емоційної взаємодії, такі майбутні фахівці-медики спроможні результативно і правильно диференціювати емоційні стани, прояви і ставлення інших людей. Вони мають виражену особистісну потребу до пізнання емоційного світу іншої людини, що засвідчує їх професійну компетентність, спроможність організувати не лише ефективну лікувальну взаємодію з пацієнтом, але і забезпечити психологічний комфорт. Їх спроможність до емоційного відгуку відображає достатньо сформовану компетентність у контексті

забезпечення цілісного терапевтичного середовища при взаємодії з пацієнтом.

Третина (32%) майбутніх лікарів має низьку схильність до емоційного відгуку, не спроможні проявляти виражену емпатію до оточуючих людей, демонструвати співчуття та підтримку. При взаємодії з іншими людьми, вони більше схильні до орієнтації на раціональне осмислення сутності взаємодії, не налаштовані на глибинне пізнання емоційної сфери іншої людини. Вони дещо дистанційовані від іншої людини, спроможні відокремлюватися від її переживань, що додає для них раціоналізму, виваженості та засвідчує можливість зосередитись на організації терапевтичного процесу, не центруючись на емоціях пацієнта.

Розглянемо показники сформованості каналів емпатії серед майбутніх фахівців-медиків, що подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники каналів емпатії майбутніх медиків

Компоненти емпатії	Рівні сформованості		
	низький	середній	високий
Раціональний канал	24%	30%	46%
Емоційний канал	20%	42%	38%
Інтуїтивний канал	34%	44%	22%
Установки, які сприяють емпатії	23%	25%	52%
Проникаюча здібність до емпатії	23%	34%	43%
Ідентифікація	20%	32%	48%

Як видно з таблиці 1, майбутні фахівці-медики мають достатньо підвищені показники розвитку каналів емпатії. Зокрема, найбільш вираженими показниками серед майбутніх медиків є сформований раціональний канал емпатії та здатність до ідентифікації з партнером по взаємодії, установки, що сприяють проявам емпатії. Тобто, майбутні лікарі, здебільшого, налаштовані на осмислення емоційних станів і переживань інших людей, прагнуть, в першу чергу, не лише співпереживати людині, але і зрозуміти чинники, які детермінують емоційні прояви, їх виникнення та перебіг. Також, майбутні лікарі достатньо схильні до ідентифікації партнером по взаємодії, можуть ідентифікувати свої емоційні стани та його переживання, що сприяє кращому розумінню переживань

оточуючих. Вони мають виражену установку до емпатії, тобто, характеризуються вихідним атитюдом, згідно з яким прагнуть взаємодіяти з іншою людиною та проявляти до неї «розуміюче» ставлення, прагнуть відчувати її переживання та допомогти їй. Загалом, майбутні фахівці-медики мають достатньо продуктивні показники емпатії як компоненту професійно компетентності, оскільки налаштовані на розуміння емоцій іншої людини (у тому числі і пацієнта). Можна передбачити, що в умовах професійної лікарської діяльності вони будуть спроможні достатньо ефективно організувати процес лікування, звертаючись, у тому числі, і до проявів емоційної сфери пацієнта. Це важливо, адже у професійній діяльності лікар має звертати увагу і на емоційне реагування пацієнта на перебіг захворювання, що є одним із суб'єктивних показників внутрішньої картини хвороби.

Досліджувані характеризні дещо нижчі показники емоційного і інтуїтивного каналів емпатії, проникаючої здібності до емпатійних переживань. Тобто, хоча майбутні лікарі і схильні до активного включення до емоційної сфери іншої людини, проте роблять це, переважно, на основі намагання раціонально осягнути зміст переживань оточуючих. Тобто, майбутні лікарі спроможні до успішних проявів емпатії, на основі чого успішно будуватимуть терапевтичний процес, проте мають орієнтацію до раціонального осмислення сутності емоційної сфери пацієнта.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Процес професійної підготовки майбутнього лікаря достатньо складно організований і передбачає формування комплексу компетентностей, важливих для майбутньої професійної діяльності. З огляду на соціальний характер професійної діяльності лікаря, важлива роль у його професійній підготовці належить формуванню різних аспектів компетентності фахівця у взаємодії з пацієнтами, розуміння їх емоційних проявів, переживань, базових емоційних станів, що засвідчують, у тому числі, і суб'єктивний аспект ставлення до хвороби. Більше того, спроможність чітко і адекватно розуміти емоційні прояви пацієнта дозволяє лікареві створити достатньо дієву терапевтичну модель, засновану на турботливому ставленні до особистості пацієнта, її прийнятті.

За підсумками емпіричного дослідження виявлено, що майбутні лікарі характеризуються підвищеними показниками схильності до емоційного відгуку, переважно, спроможні успішно розуміти емоційні переживання оточуючих людей, мають особистісне прагнення до розуміння оточуючих.

При цьому, майбутні лікарі мають підвищені показники сформованості раціонального каналу емпатії та здатності до ідентифікації з партнером по взаємодії, установки, яка сприяє проявам емпатії. Вони спроможні до успішного розуміння емоцій пацієнта, і здійснюють це, переважно, на основі раціонально організованої когнітивної діяльності та механізмів ідентифікації з іншою людиною.

При цьому, ця публікація не вичерпує всіх аспектів проблеми емпатійних здібностей майбутніх лікарів. Зокрема, дослідницька увага авторів буде прикута до вивчення динаміки показників емпатії та чинників її формування у майбутніх лікарів.

Список використаних джерел

- Данилова В. В., Колісник А. М., Стародуб А. С. Рівень емпатії у лікарів дитячих анестезіологів. *Advances of Science: Proceedings of articles the international scientific conference, Czech Republic, Karlovy Vary – Ukraine, 22 February 2019.* Karlovy Vary : Skleněný Můstek ; Kyiv : MCNIP, 2019. С. 55–59.
- Шевченко О. М., Владимірова В. І. Професійно важливі якості студентів-медиків із різною самооцінкою. *Психологія і особистість.* 2020. № 2. С. 166–176.
- Bertram K. Strong Correlations between Empathy, Emotional Intelligence, and Personality Traits Among Podiatric Medical Students: A Cross-Sectional Study. *Education for Health.* 2016. Vol. 29, Is. 3. P. 186–194.
- Brown P. A., Slater M., Lofters A. Personality and Burnout Among Primary Care Physicians: An International Study. *Psychology Research and Behavior Management.* 2019. Vol. 12. P. 169–177.
- Hegazi I., Wilson I. Maintaining Empathy in Medical School: It is Possible. *Medical Teacher.* 2013. Vol. 35, Is. 12. P. 1002–1008.
- Igde F. A., Sahin M. K. Changes in Empathy during Medical Education: An Example from Turkey. *Pakistan Journal of Medical Sciences.* 2017. Vol. 33, No. 5. P. 1177–1181.

- Khademalhosseini M., Khademalhosseini Z., Mahmoodian F. Comparison of Empathy Score among Medical Students in Both Basic and Clinical Levels. *Journal of Advances in Medical Education & Professionalism*. 2014. Vol. 2, No. 2. P. 88–91.
- Sulzer S. H., Feinstein N. W., Wendland C. L. Assessing Empathy Development in Medical Education: A Systematic Review. *Medical Education*. 2016. Vol. 50, Is. 3. P. 300–310.
- Tariq N., Tayyab A., Jaffery T. Differences in Empathy Levels of Medical Students Based on Gender, Year of Medical School and Career Choice. *Journal of the College of Physicians and Surgeons Pakistan*. 2018. Vol. 28, Is. 4. P. 310–313.
- Weilenmann S. Emotion Transfer, Emotion Regulation, and Empathy-Related Processes in Physician-Patient Interactions and their Association with Physician Well-Being: A Theoretical Model. *Frontiers in Psychiatry*. 2018. Vol. 9. P. 389.

References

- Bertram, K. (2016). Strong Correlations between Empathy, Emotional Intelligence, and Personality Traits Among Podiatric Medical Students: A Cross-Sectional Study. *Education for Health*, 29, 3, 186-194.
- Brown, P. A., Slater, M., & Lofters, A. (2019). Personality and Burnout Among Primary Care Physicians: An International Study. *Psychology Research and Behavior Management*, 12, 169-177.
- Danylova, V. V., Kolisnyk, A. M., & Starodub, A. S. (2019). Riven empatii u likariv dytiachykh anesteziolohiv [Level of empathy among pediatric anesthesiologists]. In *Advances of Science: Proceedings of articles the international scientific conference*. (p. 55-59). Czech Republic, Karlovy Vary – Ukraine [in Ukrainian].
- Hegazi, I., & Wilson, I. (2013). Maintaining Empathy in Medical School: It is Possible. *Medical Teacher*, 35, 12, 1002-1008.
- Igde, F. A., & Sahin, M. K. (2017). Changes in Empathy during Medical Education: An Example from Turkey. *Pakistan Journal of Medical Sciences*, 33, 5, 1177-1181.
- Khademalhosseini, M., Khademalhosseini, Z., & Mahmoodian, F. (2014). Comparison of Empathy Score among Medical Students in Both Basic and Clinical Levels. *Journal of Advances in Medical Education & Professionalism*, 2, 2, 88-91.
- Shevchenko, O. M., & Vladymyrova, V. I. (2020). Profesiino vazhlyvi

- yakosti studentiv-medykiv iz riznoiu samoostinkoiu [Professionally important qualities of medical students with different self-esteem]. *Psihologija i osobistist [Psychology and personality]*, 2, 166-176 [in Ukrainian].
- Sulzer, S. H., Feinstein, N. W., & Wendland, C. L. (2016). Assessing Empathy Development in Medical Education: A Systematic Review. *Medical Education*, 50, 3, 300-310.
- Tariq, N., Tayyab, A., & Jaffery, T. (2018). Differences in Empathy Levels of Medical Students Based on Gender, Year of Medical School and Career Choice. *Journal of the College of Physicians and Surgeons Pakistan*, 28, 4, 310-313.
- Weilenmann, S. (2018). Emotion Transfer, Emotion Regulation, and Empathy-Related Processes in Physician-Patient Interactions and their Association with Physician Well-Being: A Theoretical Model. *Frontiers in Psychiatry*, 9, 389.

V. Vladymyrova, N. Morhun

EMPIRICAL STUDY OF THE EMPATHIC ABILITIES OF FUTURE DOCTORS IN THE STRUCTURE OF THEIR PROFESSIONAL COMPETENCE

The article contains a summary of theoretical analysis and empirical research results of empathic abilities of future doctors in the structure of their professional competence.

A generalized theoretical analysis of the empathy role in the system of future doctor's professional competences formation was conducted. The important role of the ability to emotional response and emotional inclusion in the relationship with the patient for the effectiveness of the therapeutic process organization is presented.

The basis of the conducted empirical research is described and its results are interpreted – trends in the expression of future doctor's tendency to emotional response and channels of empathy. According to the results of the empirical study, the tendency of future doctors to an increased level of emotional response and empathy manifestations was revealed. Their orientation towards manifestations of the rational channel of empathy and the ability to identify with an interaction partner, an attitude that promotes manifestations of empathy, was outlined. The role of empathic abilities in the set of professional competencies of future doctors is analyzed.

Key words: *future doctors, empathy, professional competence of future doctors, future doctor's empathic abilities and tendency to emotional response, future doctor's empathy channels.*

Надійшла до редакції 19.01.2023 р.